

A vonatkozó névmások használata a feliratokban: TED-előadások magyar nyelvű összehasonlítható korpuszának vizsgálata

Malaczkov Szilvia

Malaczkov.Szilvia@uni-bge.hu

Budapesti Gazdasági Egyetem, Külkereskedelmi Kar

Nemzetközi Üzleti Szaknyelvek Tanszék

Kivonat: A magyar nyelvre történő fordítás oktatása során érdemes tudatosítani a fordítóhallgatókkal a különféle nyelvváltozatok megfelelő használatát. A jelen tanulmány célja egy jelenleg is formálódó nyelvváltozat, az írott beszélnyelviség vagy digilekt fordítástudományi megközelítésű bemutatása. Ez a nyelvváltozat eltér a sztenderd írott és beszélt nyelvi változattól oly módon, hogy mindkettő jellegzetességeit magában hordozza. A kutatás célja az önkéntes TED-fordítók online felirataiban megjelenő nyelvhasználat összehasonlítása az autentikus magyar nyelvű TED-előadások nyelvhasználatával, valamint a sztenderd nyelvhasználattal. A kutatás azt vizsgálja, hogy (1) a vonatkozó mellékmondatok ugyanolyan gyakorisággal fordulnak-e elő az autentikus magyar és a fordított magyar szövegekben, (2) melyek a leggyakrabban használt vonatkozó névmások kifejezések, és (3) vajon a sztenderd nyelvhasználatot alapul véve eltérő vagy hasonló a vonatkozó névmások kifejezések használata. A kutatás megállapította, hogy (1) a magyarra fordított szövegek több mellékmondatot tartalmaznak, mint az autentikus magyar nyelvű szövegek, (2) a leggyakrabban használt vonatkozó névmás mindkét korpuszban az *ami(t)* és (3) a sztenderd nyelvhasználattól mindkét szövegtípus eltért.

Kulcsszavak: audiovizuális fordítás, önkéntes fordítók, Pannónia Korpusz, vonatkozó mellékmondat, írott beszélnyelviség

Malaczkov Szilvia: A vonatkozó mellékmondat használata a feliratokban: TED-előadások magyar nyelvű összehasonlítható korpuszának vizsgálata. In: Robin E., Seidl-Pécs O. (szerk.) 2020. *Fókuszban a fordított és a tolmácsolt szöveg: korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon*. Segédkönyvek a nyelvi közvetítésről I. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program, MANYE Fordítástudományi Szakosztály. DOI: <https://doi.org/10.36252/Nyelvikozvsegedkonyv1.10>

1. Bevezetés

Az anyanyelvre történő fordítás oktatása során érdemes tudatosítani a fordítóhallgatókkal a nyelvben egyszerre jelenlévő, különféle nyelvváltozatok megfelelő használatát. A nyelvváltozatok megismertetése és későbbi tudatos használata elősegítheti olyan fordított szövegek létrehozását, amelyek az adott szövegtípushoz megfelelően alkalmazkodnak, és elkerülik a fordított szövegekre jellemző nemkívánatos sajátosságokat. Jelen kutatásom célja egy fordított szövegekben (is) megjelenő magyar nyelvváltozat kvantitatív vizsgálata.

Kutatásom első részében a vonatkozó mellékmondatok gyakoriságát vizsgálom autentikus magyar nyelvű TED-előadások átirataiban és önkéntes fordítók által létrehozott magyar nyelvű TED-feliratokban. Hipotézisem az, hogy a fordított szöveg több vonatkozó mellékmondatot tartalmaz, mivel a fordítók az egyértelműsítés elve alapján jobban kifejtik a forrásnyelvi szöveg tartalmát. Azt is megvizsgálom, mely vonatkozó névmások kifejezések szerepelnek leggyakrabban az autentikus magyar nyelvű, illetve a magyarra fordított szövegekben. Hipotézisem szerint a két alkorpusz szövegei ugyanazokat a vonatkozó névmások kifejezéseket tartalmazzák, mivel a célnyelvnek megfelelő szövegszerkesztés elve ezt feltételezi. Kutatásom második részében a főnévi vonatkozó névmások kifejezések használatát vizsgálom. Ezek használata eltérő lehet attól függően, hogy sztenderd vagy nem sztenderd nyelvváltozatot, illetve beszélt vagy írott nyelvet vizsgálunk. Hipotézisem szerint a vizsgált audiovizuális korpuszban a nem sztenderd használat lesz jellemző, mivel szóbeli – azaz az írott, sztenderd változattól eltérő – jegyeket hordoz a fordított felirat.

A jelen tanulmány szempontjából fontos áttekinteni a sztenderd nyelvhasználat, a nyelvváltozatok és a nyelvi norma közötti kapcsolatot, illetve a beszélt és az írott nyelv közötti dichotómiát. A cikk második és harmadik részében ezt a két témakört tekintem át nagy vonalakban az eddigi kutatások tükrében. Mindkét témának óriási szakirodalma van, ezért csak a jelen tanulmány szempontjából fontos átfogó kép kialakítására hozok fel példákat a kutatási terület eredményeiből. A cikk negyedik és ötödik része fordítástudományi megközelítésből mutatja be a vonatkozó mellékmondatok és a főnévi vonatkozó

névmásos kifejezések kutatásának jelentőségét a magyar nyelvben. A cikk hatodik részében magát a kutatást mutatom be, azaz a kutatott korpuszt, a kutatási módszert, a kutatási kérdéseket és hipotéziseket. A cikk a kutatás eredményeinek részletes ismertetésével és a vizsgált terület jövőbeni kutatási irányainak felvázolásával zárul.

2. Nyelvváltozatok, sztenderd nyelvhasználat és nyelvi norma

A leíró nyelvészek és a bizonyos mértékig előíró szemléletet képviselő nyelvművelők máshogy vélekednek az adott nyelvben egyszerre létező különböző nyelvváltozatok hierarchiájáról és értékéről. Vitathatatlan tény, hogy a nyelv változik, és a digitális forradalom korszakában talán még gyorsabban is, mint korábban. A különböző nyelvi változatok – a hagyományos és az újonnan megjelenő formák – sokáig együtt élnek a nyelvben, és ezeket „nyelvi változóknak” (Schirm 2005: 85; Kiss 1996: 62; Labov 1972) hívjuk. A nyelvet közösségek hozzák létre, és az adott közösség kialakítja saját maga számára az általánosan elfogadott nyelvhasználati jellegzetességeket. Aki ezektől a jellegzetes nyelvhasználati formáktól eltér, magára vonja a közösség valamilyen irányú értékítéletét.

Habár egy adott nyelven belül a közösségek létrehozzák a saját nyelvváltozatukat, mindig létezik egy sztenderd nyelvváltozat is, amely a magyar kultúrában a művelt magyar beszélők főként írott szövegekben használt dialektusa, a köznyelv. Ezt a változatot tanítják a magyart mint idegen nyelvet tanulóknak, és ezt a változatot kodifikálják a nyelvtankönyvek normaként (Kiefer 2006: 707). Ezt a sztenderd nyelvváltozatot a leíró nyelvészek ugyanolyan értékűnek tekintik, mint a többi nyelvváltozatot, és nem tekintik ideális nyelvi formának. Kiefer (2006: 709) szerint azonban sokan megijednek a nyelvi változásoktól, és a sztenderdet, azaz a művelt írásbeli nyelvhasználatot tekintik „normának” az európai kultúrában, a nyelv változásában pedig a nyelv romlását látják. Az újítás erejével szemben a hagyománytiszteletet előtérbe állítva, a laikus nyelvművelők a „nyelvhelyességi elveket” éppen ezért sokszor „nyelvhelyességi babonává” változtatják (Szepeszy 1986).

A nyelvészek jelenlegi álláspontja szerint a „nyelvi norma” kérdése nem tartozik a nyelvészetre mint tudományterületre. Nádasdy Ádám (2010) *Búcsú a nyelvhelyességtől* című cikkében a következőképpen fogalmazza meg ezt az álláspontot:

[...] a nyelvészek érdeklődése nyelvhelyességi kérdésekkel szemben feltűnően csekély. A legtöbb nyelvész, ha nyelvhelyességi kérdésekben döntőbírónak felhívják, ha őszinte merne lenni, azt felelné: „Én a nyelv történeti fejlődését vizsgálom, törvényeket állapítok meg benne, de bírāja nem akarok lenni”. (Nádasdy 2010: 1)

A nyelv „helyes” használatával foglalkozó nyelvművelők – akik között nyelvészeket is találhatunk – az általuk értéket képviselő és védelmet igénylő sztenderd nyelvváltozat fenntartását tűzik ki célul, mivel ez a nyelvváltozat az egész nemzetet mint közösséget egyesíti.

Molnár Mária (2014) tanulmánya a nyelvi norma megítélésének diakrón változását mutatja be. Kutatása alapján a magyar nyelvtudományban megjelenő első tudományos igényű normaleírások (Brassai Sámuel, Simonyi Zsigmond) deskriptív jellegűek voltak, és figyelembe vették a szociális, pragmatikai és kommunikációs tényezőket. Azonban a két világháború között (Gombocz Zoltán normaértelmezését leszámítva) a társadalmi nyelvművelés a morál, az esztétikum és a műveltség kategóriáira támaszkodva valójában előíró normafogalmat vezetett be. Abban a korban „a nyelvi rendszer szabályaihoz való legteljesebb mértékű alkalmazkodás megkövetelése az anyanyelv és a hozzá szorosan kapcsolódó nemzet védelmének kifejezőjévé vált” (Molnár 2014: 52). A szocialista nyelvművelés ugyancsak központi normaként írta elő a társadalmi egységet ilyen módon is szimbolizáló igényes köznyelv használatát. A rendszerváltás után visszatért a nyelvészeti köztudatba a norma szociolingvisztikai-pragmatikai értelmezése, és lassan elfogadottá válik a normapluralitás felőli fogalmi megközelítés, miszerint „a különböző nyelvváltozatot beszélő közösségek a magyar nyelvközösségen belül saját, általuk kialakított normához mérten

használják a nyelvet” (Molnár 2014: 52). Az élő nyelvet a közösségek formálják, és állandó dinamizmusban tartják, ami természetes módon a normák sokszínűségét idézi elő.

A fordítástudomány azonban, az idegennyelv oktatásához hasonlóan, igényelheti a nyelvhelyességi norma előíró tulajdonságát. Igény van a nyelvtanulók és a fordítóhallgatók részéről arra, hogy iránymutatást kapjanak arról, mi a „helyes” és mi a „helytelen” nyelvhasználat. Bartsch (1987: 166–178) és Tolcsvai (1998: 32–3) nyomán a nyelvi norma előíró megközelítését helyezi előtérbe Heltai Pál (2004: 413), akinek definíciója szerint „a norma olyan szokásos nyelvhasználatot jelent, amely normatív ereje révén orientáló mintaként működve előírja, illetve szankcionálja a kívánatos és nemkívánatos nyelvhasználatot”. Az adott szövegtípusra leginkább jellemző sajátosságokat megismerve a nyelvet és a fordítás technikáját tanuló hallgatók tudatosan dönthetnek arról, hogy a szokásos nyelvhasználatot az adott szövegtípusban fenntartják, vagy tudatosan – tudományosan megalapozott érvekkel alátámasztva – eltérnek attól. Így például a fordítóhallgatók képzésük során elsajátítják az audiovizuális fordítás jellegzetességeit, többek között a TED-előadások feliratozási normáit, és az adott normától eltérő fordítási megoldásaikat indokolniuk szükséges.

A különféle nyelvváltozatok azonban nemcsak diakrón, azaz történeti változáson mennek át, hanem sajátos nyelvhasználati formák jellemzők a különböző nyelvhasználói közösségekre és nyelvhasználati területekre egy adott korban is. A sztenderd nyelvhasználatot figyelembe véve más-más elvárásokat támaszthat egy adott közösség például a magyar nyelv használatát illetően beszédben, illetve írásban. A *Magyar nyelvhasználati szótár* (Balázs és Zimányi 2007: 30) bejegyzése szerint „beszéd és írás megkülönböztetése a nyelvművelés szempontjából alapvetően fontos, mert jellegéből adódóan más elveket kell érvényesíteni a beszéddel és az írással kapcsolatban”. A beszédben, illetve az írásban elfogadott nyelvhasználatot azonban explicit vagy implicit módon – írott szabályok vagy íratlan megállapodások formájában – mindig az adott közösség határozza meg. A közösséghez való tartozás és a nyelvhasználat kapcsolatáról Nádasdy Ádám (2010) a következőket írja:

A nyelvhelyesség normakövetést, csoporthoz való azonosulást, szerepvállalást jelent — avagy ezek hiányát, tudatos vagy ösztönös megtagadását. Ezek a választások összefüggnek az iskolázottsággal, a személyiséggel, az újhoz és a régihez való viszonyulással, a többségi vagy kisebbségi helyzettel. Nem-nyelvi alapú döntések, melyek a nyelvhasználatban valósulnak meg. Hogy egy adott évtizedben mi a helyes magyarság, azt a közerkölcs szabályozza, tehát konvenció, egyfajta közmegegyezés. (2010: 4)

A nyelvet tehát közösségek hozzák létre, és a közösség által explicit vagy implicit módon elfogadott nyelvhasználati formák, a „helyes” nyelvhasználat betartása biztosítja az adott közösséghez való tartozás érzését. Ez a „helyes” nyelvhasználat eltérhet a sztenderd nyelvváltozattól, így magyar nyelvterületen belül is számos, az adott kisebb közösségre jellemző és a közösség által elfogadott nyelvhasználati forma létezik. A nyelv azonban dinamikusan változik, aminek társadalmi és gazdasági okai is lehetnek. Schirm Anita (2005: 86) szerint egy adott nyelvváltozat fennmaradása függ a presztízstől, azaz a nyelvi értékhierarchiában betöltött helyétől, és egyéb nyelvészociológiai okoktól is (vö. Labov 1972).

A jelen tanulmány célja egy jelenleg is formálódó, új magyar nyelvváltozat fordítástudományi megközelítésű vizsgálata. Ez a nyelvváltozat eltér a sztenderd írott és beszélt nyelvi változattól oly módon, hogy mindkettő jellegzetességeit hordozza. Az önkéntes feliratozó közösség az adott szövegtípuson belül egyértelműen használja ezt a nyelvváltozatot, amelyet (amit?) a nyelvészek és a nyelvművelők közössége talán eltérően ítél meg.

3. A nyelvhasználat változása a digitális korban: írott beszélt nyelviség

Az egyes nyelvváltozatok szinkrón módon is jelen vannak a nyelvben, hiszen az egyes szövegtípusoknál más-más nyelvhasználati elvárásaink vannak. A szövegtípusokat Kiefer (2006: 124) alapján a következő szempontok szerint jellemezhetjük: írott–beszélt, monologikus–dialogikus, mindegyik résztvevő jelen van – csak az egyik résztvevő van

jelen, tervezett–spontán, kifejtő–bennfoglaló, van hagyományozott szerkezete – nincs hagyományozott szerkezete. Az egyik fő megkülönböztető jegy tehát a szóbeli és az írásbeli jellegzetességek elhatárolása, azaz más nyelvhasználati szokások érvényesülnek írott és beszélt nyelvben. A *Magyar Nyelvtan* (Kiefer 2006: 124) a fent említett kategóriákat figyelembe véve tehát két fő szövegtípust különít el: beszéd és írás. Ez a tipológia még nem tartalmazza az akkor már kutatott harmadik lehetséges kategóriát, az írott beszéltnyelviséget.

A digitális korszak, az internet megjelenése egy új eszközt és csatornát iktatott be az emberi kommunikációba. Az internet és más telekommunikációs eszközök által közvetített beszéd és írás befolyásolja a nyelvhasználati szokásokat. Az internet használata új közösségek megjelenését is eredményezte, amelyek a virtuális térben formálódtak, és ezáltal létrehoztak egy új, a virtuális térben elfogadott nyelvhasználati formát.

Bódi Zoltán, az internetes nyelvhasználatról írt általam ismert első magyar nyelvű monográfia szerzője az internetes nyelvhasználatot új nyelvváltozatnak tekinti. Az internetes szövegekre ugyanis a hagyományos, írott szövegekkel ellentétben „a szabályozottság, a normativitás, a szerkesztettség magasabb szintje kevésbé jellemző” (Bódi 2004: 35). Véleménye szerint nem egyértelmű, hogy kommunikációs műfajuk írott vagy beszélt nyelvi kommunikáció-e. Ezért „az interneten jelentkező spontán szövegek köztes kommunikációs műfaját” írott beszélt nyelvnek nevezi. Bódi (Balázs és Bódi 2005: 195) későbbi munkájában az írott beszélt nyelvet a szimbolikus írásbeliség előfeltételének tekinti.

Ez a köztes nyelvhasználati forma kapcsolatban áll a másodlagos írásbeliséggel, amely fogalmat Balázs Géza (Balázs és Bódi 2005) vezette be Walter Ong hármasságát továbbgondolva. Az Ong szerinti diakrón felosztásban az elsődleges szóbeliséget és írásbeliséget a másodlagos szóbeliség korszaka követte az élő beszédet közvetítő technikai eszközök (telefon, televízió) megjelenésével. Balázs Géza szerint megjelent a másodlagos írásbeliség is, azaz az informatikai és telekommunikációs eszközökkel közvetített írás. A kettő együtt alkotja az új beszéltnyelviséget, amelyre az átmenetiség jellemző: „beszédközeli (szlenges), képeket is használó írás- és közlésmód, az élőbeszédhez közelítő, de azzal nem azonos beszéd szintetizálás” (Balázs és Bódi 2005: 40).

Schirm Anita (2005: 101) a mai magyar nyelv állapotáról készített elemzésében megállapítja, hogy napjainkban új szövegtípusok jelennek meg, mivel „az eddig egymástól mereven elkülönített szóbeli és írott szöveg jegyei [...] egyetlen szövegfajtán belül jelennek meg”. Az új nyelvi változat, az „írott beszélnyelviség” kialakulását az új kommunikációs eszközök elterjedésében látja. Meglátása szerint az „írott beszélnyelvi” szövegek 40 százalékban az írott szöveg sajátosságait, míg 60 százalékban a beszélt nyelv sajátosságait hordozzák. Tehát a hagyományos írott, valamint beszélt nyelvi műfajok mellett megjelent egy harmadik kategória: az írott beszélnyelviség.

Veszelszki Ágnes (2012) az írásbeliség és a szóbeliség dichotómiájának diakrón áttekintése után a mai helyzet elemzésekor megállapítja, hogy a digitális forradalom nyomán ez a dichotómia fellazult. Veszelszki bevezeti a digilektus fogalmát, amely értelmezésében a számítógép által közvetített írásbeli kommunikáció nyelvhasználati módjának megnevezése. „A digilektus sajátos, más médium által közvetített kommunikációra nem jellemző tulajdonságokkal rendelkező új nyelvváltozat” (2012: 404.). Megállapítja, hogy grammatikai szempontból a digilektus szövegei a beszélt nyelvhez közelítenek. A digilektus kutatásával elsősorban az (inter)netnyelvészet foglalkozik.

Fordítástudományi szempontból érdekes kutatást végzett Assis Rosa (2001), aki a portugál állami, illetve magántulajdonú televízióban megjelenő filmek feliratozását vizsgálta. A feliratozás során médium- (beszéd–írás), csatorna- (vokális–vizuális) és kódváltás (beszélt verbális és nem-verbális nyelv – írott verbális nyelv) is történik. Ebből adódóan a feliratozás egyik fő kihívása a médium által meghatározott regiszter kiválasztása. Egyfelől a forrásnyelvhez hasonló célnyelvi beszélt regiszterhez kell igazodnia, másfelől a célnyelvi írott regiszterhez. Kutatása kimutatta, hogy az állami televízióban a feliratozás az írott regiszter normáit követi, mivel itt a presztízs fenntartása a cél, amelyet a sztenderd, formális írott nyelv képvisel. Assis Rosa (2001: 215) ezt a stratégiát centralizációnak nevezi, azaz a központi normához való igazodásnak. Ha a fordítók nem ezt a normát követik, akkor a „rossz feliratozás” stigmája miatt az állásukat is elveszíthetik. A magántelevízióban viszont megjelenik a beszélt nyelvi regiszter is a feliratozásban, amit Assis Rosa (2001: 219) decentralizációnak nevez, azaz a központi normától való eltérésnek. Ez a

jelenség bizonyíthatja a beszélt nyelv jelenlegi és jövőbeni emelkedő presztízsét, valamint a beszéd és az írás közötti értékhierarchia változását.

A fenti kutatások alapján is látható, hogy napjainkban a beszélt és az írott nyelv közötti éles határ bizonyos szövegtípusok esetén elmosódik, és az írott nyelvi normák javára döntő európai értékhierarchia is változóban van. A nyelvészek már a digitális világban megjelenő új nyelvváltozatokat vizsgálják, de mivel jelenleg is az átalakulás folyamata zajlik, a terminológia még nem konzekvens. A fent említett megnevezések mellett találkozhatunk még a netspeak, a hibrid szöveg, az oraliteralitás, a virtuális vagy digitális textualitás, az írott interaktív regiszter és a virtuális írásbeliség terminussal is.

4. A vonatkozó mellékmondatok és jelentőségük a fordítástudományban

Jelen kutatásomban a vizsgált összehasonlítható korpusz azonos nyelvű és azonos szövegtípusba tartozó feliratokat tartalmaz. Baker (1995) szerint ezek a korpuszok arra szolgálnak, hogy a fordított szövegre jellemző sajátosságokat statisztikai úton kimutathassuk. Kutatásomban tehát autentikus célnyelvi szövegeket vettem egybe fordított célnyelvi szövegekkel, hogy kimutassam a vonatkozó mellékmondatok előfordulását illető esetleges nyelvhasználati eltéréseket vagy éppen hasonlóságokat.

Korábban hasonló kutatást végzett Klaudy Kinga (2017), aki a fordított szövegekre jellemző szövegsajátosságokat vizsgálta fordítástudományi összehasonlítható korpuszon. Eredményei azt mutatták, hogy többek között az alá- és mellérendelt mondatok nagy száma, a sok összetett mondat és az *ami* használata az *amely* helyett jellemző a fordított szövegekre. Míg Klaudy kutatási korpusza írott szakszövegekből épült fel, a jelen kutatás az audiovizuális szövegek, azon belül is a feliratok elemzésével foglalkozik. A két kutatás eredményeinek összehasonlítása hozzájárulhat a fordított szövegek jellegzetességeinek megismeréséhez.

Baker és Olohan (2000) is készített hasonló kutatást a témában, akik az angol nyelvben megjelenő opcionális *that* kötőszavas mellékmondatokat vizsgálták. A kutatás eredménye kimutatta, hogy a *that* kötőszó nagyobb számban szerepel a fordításokban,

mint az autentikus szövegekben. Ebből az a következtetés vonható le, hogy az angol nyelvben a *that* kötőszavas mellékmondatoknak az elvárásoknál sűrűbb használata fordított szövegre utalhat.

Bánhegyi (2012) a vonatkozó mellékmondatok használatának fordítástudományi megközelítésű vizsgálata során az anyanyelv tudatos használatára hívja fel a figyelmet annak érdekében, hogy a fordítók kiküszöbölhessék a „stilisztikailag vagy éppen nyelvtanilag hibás” (Bánhegyi 2012: 287) közléseket. A fél év alatt általa lektorált, angolról magyarra fordított szövegek 61 százalékában talált helytelen *ami* használatot, 55 százalékában helytelen *amely* használatot, és 71 százalékában helytelen személyátsugárzásból származó *aki* használatot. Véleménye szerint a fordítástudománynak ugyanolyan hangsúlyosan kell kezelnie a nyelvhelyességi kérdéseket, mint a fordítás egyéb területeit. A fordítások nyelvhelyességi értékeléséhez azonban még megfelelő számú nyelvhasználati adatra van szükség, amely igazolhatja például a lektori döntések jogosságát.

A fenti kutatások is bizonyítják, hogy a fordítástudomány számára a vonatkozó mellékmondatok és a vonatkozó névmásos kifejezések használatának vizsgálata fontos adatokkal szolgálhat a fordításoktatás és a fordításértékelés számára is. A fordított magyar szövegekre jellemző jelentős mértékű *ami* használat *amely* helyett (Bánhegyi 2012; Klau-dy 2017) jelenleg a sztenderd nyelvhasználattól és az autentikus magyar szövegektől való egyértelmű eltérést mutatja. A nyelv és a (sztenderd) nyelvhasználat diakrón változása azonban új kutatási eredményeket hozhat, és a jelenlegi sztenderdtől eltérő nyelvhasználat akár sztenderddé is válhat a jövőben.

A vonatkozó mellékmondatok használatának gyakorisága már az ómagyar nyelv változásait kutató nyelvészek számára is fontos kutatási terület volt. É. Kiss Katalin *Magyar generatív történeti mondattan* című művében bemutatja azt a változást, amely a vonatkozó mellékmondat használata kapcsán ment végbe az ómagyar nyelvben (2014: 31). Az 1466-ban keletkezett *Münchener kódex* és az 1516–1519 között keletkezett *Jordánszky kódex* is tartalmazza Máté evangéliumának magyar nyelvű fordítását. Azonban a vonatkozó névmásos kifejezések száma jelentősen eltér a két fordításban: a korábbi fordítás csak

225, míg a későbbi 314 névmást tartalmaz. Ez is bizonyítja a vonatkozó mellékmondatok térnyerését a magyar nyelvben a prenominális, igeneves mondat szerkesztéssel szemben.

Kálmán László (2011) megfogalmazásában „a vonatkozó mellékmondat olyan tagmondat, ami egy mondatban említett dologhoz szorosan kapcsolódik. Vagy a közelebbi azonosítására szolgál (ez a megszorító értelmű vonatkozó mellékmondat), vagy újabb állítást tesz róla (ez a nem megszorító vonatkozó mellékmondat). A vonatkozó mellékmondatot vonatkozó névmások vezethetik be”. *A Magyar leíró nyelvtan* (Kálmán 2001: 143) szerint „a vonatkozó mellékmondatot *mindig* vonatkozó névmást tartalmazó vonatkozó kifejezés vezeti be” (szerző kiemelése). Kutatásom első felében az ezen definíciókhoz igazodó vonatkozó mellékmondatok szinkrón gyakoriságát vizsgálom autentikus és fordított magyar nyelvű szövegekben.

5. A főnévi vonatkozó névmásos kifejezések sztenderd használata

Az *Új magyar nyelvtan* (É. Kiss et al. 2003: 95) megállapítja, hogy „a vonatkozó mellékmondat kötőszói pozícióját vonatkozó névmásos kifejezés tölti ki”. Nyelvészeti szempontból elmondható még, hogy „kötőszó [...] jeggyel rendelkezik”, és „a vonatkozó mellékmondat igéjének valamely vonzatát vagy szabad határozóját is képviseli”. A nyelvhasználati és „nyelvhelyességi” szempontok azonban még tovább árnyalhatják ezt a leírást. A főnévi vonatkozó névmásos kifejezések, különösen az *ami* és az *(a)mely* használata talán már a magyar nyelv 1844-es hivatalos államnyelvvé tétele óta foglalkoztatja a nyelvművelés iránt érdeklődőket. A nyelvművelők a sztenderd nyelvhasználat alapján az *ami* használatát az *amely* helyett „nyelvhelyességi hibának” tartják. Kálmán László nyelvész 2011-ben a *Nyelv és Tudományban* írt cikkét alapul véve a főnévi vonatkozó névmásos kifejezések sztenderd nyelvhasználatát a következő táblázatban mutatom be.

A sztenderd nyelvhasználat alapján tehát az *ami* névmás használata abban az esetben indokolt, ha nem személyre és nem főnévre utal vissza.

1. táblázat

A magyar főnévi vonatkozó névmások sztenderd használata (Kálmán 2011 alapján)

Névmás	Mondatszerkezet		Példamondat
amely	nem személyre utaló, névszói alaptagú szerkezet	megszorító értelmű	Kiléptünk (arra) a tisztásra, (a)melyen/amelyiken a ház állt.
		nem megszorító értelmű	Kiléptünk egy tisztásra, (a)melyen egy ház állt.
	rövidítésre használt mutató névmás		Nem a legjobb ajánlatot választották, hanem azt [az ajánlatot], (a)mely/amelyik a legolcsóbb volt.
aki	személyre utaló, névszói alaptagú szerkezet		Fogadták az elnököt, aki rövid látogatásra érkezett.
ami	nem személyre utaló, nem névszói alaptagú szerkezet	az alaptag mutató névmás	Azt tették, amit jónak láttak.
		az alaptag egy tagmondat	Csökkent a kőolaj ára, ami pánikot okozott.
		hiányzik az alaptag	Megtettek értünk, amit csak tudtak.

Amennyiben a főmondatban ugyancsak nem személyre, de főnévre vagy névszói szerkezetre utal vissza a névmás, akkor csak az *amely* használandó.

Szepes Gyula (1986: 47–50) a „nyelvi babona” egyik mintapéldájának tartja a nyelvművelők azon álláspontját, hogy helytelenítik az *ami* főnévre történő visszautalását. Szepes meghatározásában a nyelvi babona tévhit, és terjesztői helytelennek nyilvánítanak „olyan nyelvi eszközöket, amelyek a nyelv rendszere szempontjából teljesen kifogástalanok” (1986: 3). Szepes felsorol számos népnyelvi, köznyelvi és irodalmi példát arra, hogy az *ami* bizony használatos főnévre való visszautalásnál is. Sőt, még a nyelvművelők maguk is használják az *amely* helyett az *amit*, amire példát is hoz.

Azon a véleményen van, hogy az *(a)mely* használata a köznyelvben már teljesen ismeretlen. Az *ami* gyakori használata a beszélt nyelvben viszont azt eredményezheti, hogy a beszélők a kollokvialis stílussal azonosítják, és emiatt az írott nyelvből számúzik a hiperkorrekció hatására.

„Vádjai, *miket* az iskola ellen emel” (Tolnai Vilmos: *Nyelvőr*, 32:100). „A másik hiba, *amin* gyakran megütközhetünk, az, hogy” (Balassa József: *A magyar nyelv könyve*) (Szepesy 1986: 48)

A *Magyar nyelvhasználati szótár* (Balázs és Zimányi 2007: 246–247) szerint már több évtizede tart a beszélt köznyelvből az *amely* kiszorulása, és ez a folyamat már az írott nyelvet is elérte. A szótár írói szerint azonban választékosabb és igényesebb lenne a beszédünk, ha megtartanánk benne az *amely–ami* kettősségét.

Nádasdy Ádám (2001) szerint az *ami* használata az *amely* helyett inkább stilisztikai, mint nyelvhelyességi kérdés. Abban az összetett mondatban, ahol az előzményfőnév nem személy, az *amely/ami/amelyik* névmás is használható. „Az *amely* az irodalmi-konzervatív, az *ami* a semleges, az *amelyik* a fesztelen stílusértékű. Mármost akinek emilyen a lelkülete, az az irodalmat fogja semlegesnek érezni, akinek meg amolyan, az a fesztelent.” A választásban a személyes preferencia mellett a szövegtípus is segítségünkre lehet, mivel attól függően, hogy „írott-e vagy beszélt, irodalmi vagy értekező, formális vagy fesztelent”, más-más névmás használata lehet ott és akkor a megfelelőbb (2001: 41).

Összefoglalásként elmondható, hogy a főnévi vonatkozó névmásos kifejezések használata, illetve „helyes” használata nem mai eredetű kérdés. Az *amely* névmást mindig is a művelt és főként írott nyelvi regiszterrel azonosították, az ugyanabban a funkcióban használt *ami*-t pedig a fesztelenebb beszélt nyelvi regiszterrel. A jelenlegi változás Nádasdy Ádám (2001) szerint abban áll, hogy már a kötöttebb szerkesztésű írott nyelvben is megjelent az *ami* használata az *amely* rovására. Ennek fő okát nem a nyelv „romlásában” látja, hanem a *mely* kérdőszónak a magyar nyelvből való szinte teljes eltűnésével magyarázza. Mivel „a vonatkozó névmások mind *a* + kérdőszó alakúak ..., az *amely* alól a *mely* eltűnése kihúzza a talajt” (2001: 41). Ezt Nádasdy „terapeutikus változásnak” nevezi, azaz a nyelvi rendszeren esett sérülést a nyelv maga így próbálja orvosolni.

6. A kutatás bemutatása

Kutatásom célja az önkéntes TED-fordítók magyar nyelvű online felirataiban megjelenő nyelvhasználat összehasonlítása az autentikus magyar nyelvű ismeretterjesztő TED-előadások szövegtípusra jellemző nyelvhasználatával. Veszelszki Ágnes (2012) az online szövegek jövőbeni kutatási irányát abban látja, hogy „szisztematikus korpuszállítással” és „anyaggyűjtéssel” megállapítsuk a beszélt nyelvi elemek „statisztikai gyakoriságát” és a „digitális kommunikációs korpusz” adatait összehasonlítsuk egy „beszélt nyelvi korpusz” adataival (2012: 409). Kutatásom tükrözi ennek a szempontrendszernek a főbb elemeit.

Összehasonlítható kutatási korpuszomat az ELTE Fordítástudományi Doktori Program fordítástudományi kutatásokra szolgáló Pannónia Korpuszában (Robin et al. 2016, Robin és Szegh 2017) található szövegekből építettem. A korpusz ismeretterjesztő TED-előadások autentikus magyar nyelvű átiratait és fordított feliratait tartalmazza: tíz autentikus magyar nyelvű TED-előadás átiratát hasonlítottam össze tíz angolról magyarra fordított TED-előadás feliratával. Az autentikus audiovizuális szövegek időbeli hossza percben kifejezve: 134:29. A fordított audiovizuális szövegek időbeli hossza percben kifejezve: 138:39. Az összehasonlítható szinkrón korpusz tehát ugyanabba a doménbe tartozó, ugyanolyan hosszúságú szövegeket tartalmaz, megfelelve Baker (1995) korpuszepítési szempontjainak. A feliratok pontos terjedelmi adatait az alábbiakban a 2. táblázat tartalmazza.

A korpuszban az adatgyűjtés és az adatok feldolgozása félautomatikus módon történt. Az *AntConc* számítógépes korpuszelemző program segítségével először kigyűjtöttem a szövegekben található vonatkozó mellékmondatokat, amelyeket vonatkozó névmás vezet be, és összehasonlítottam a gyakorisági előfordulásukat az autentikus és a fordított szövegekben.

Ezután a főnévi vonatkozó névmásos kifejezéseket vizsgáltam meg a szövegekben, és manuálisan sztenderd vagy nem sztenderd nyelvhasználati kategóriákba soroltam őket az 1. táblázat alapján. A kapott számszerű eredményeket végül párhuzamba állítottam egymással.

2. táblázat

Az autentikus átiratok és a fordított feliratok szavainak száma

Autentikus szövegek		Fordított szövegek	
Balogh	842	Ariely	2572
Baritz	1124	Biddle	1530
Freund	2053	Evans	1656
Gyurkó	2212	Goldstein	2191
Hankiss	2542	Jones	1547
Joós	852	Kemp-Robertson	1608
Mányai	1086	Sandel	1443
Nemes	1589	Shields	561
Szentesi	1047	Tapscott	2067
Szvetelszky	2242	Veitch	902
Összesen	15589	Összesen	16077

Három kutatási kérdést (K) fogalmaztam meg, és hozzájuk kapcsolódóan három kutatási hipotézist (H) állítottam fel.

- K1: Vajon a vonatkozó mellékmondatok ugyanolyan gyakorisággal fordulnak elő az autentikus és a fordított szövegekben?
- K2: Vajon ugyanazok a leggyakrabban használt vonatkozó névmásos kifejezések az autentikus és a fordított szövegekben?
- K3: Vajon a sztenderd nyelvhasználatot alapul véve eltérő vagy hasonló a vonatkozó névmásos kifejezések használata az autentikus és a fordított szövegekben?
- H1: A fordított szövegek több vonatkozó mellékmondatot tartalmaznak majd, mivel a fordítók az egyértelműsítés elve alapján jobban kifejtik a forrásnyelvi szöveg tartalmát.

H2: Az autentikus és a fordított szövegek ugyanazokat a vonatkozó névmásos kifejezéseket használják a leggyakrabban, mivel a célnyelvnek megfelelő szövegszerkesztés elve ezt feltételezi.

H3: Az autentikus (átirat) és a fordított szövegekre (felirat) is a nem sztenderd nyelvhasználat a jellemző a szóbeli interferencia miatt.

A TED feliratozói közösség saját nyelvhasználati elvárásokat is megfogalmazott, amelyeket a feliratozók megpróbálnak betartani.¹ A kutatás szempontjából a fontosabb irányelvek a következők: 1. informális stílus használata a formális (*academic*) stílus helyett; 2. modern kifejezések használata a hagyományossal szemben; 3. személyes stílus a semleges személytelen helyett; 4. globális nyelvi kifejezések használata a regionális helyett. A TED-közösség feliratozási elvárása tehát az, hogy az önkéntes fordítók a fordított feliratokban az adott nyelv mai, élő, modern használatához igazodjanak. Ezek az elvárások erősíthetik a szóbeliségre jellemző nyelvi megformálás gyakoriságát a TED-feliratokban.

7. Kutatási eredmények

A kutatás első felében az autentikus magyar nyelvű és a fordított magyar nyelvű feliratokban a vonatkozó mellékmondatok gyakoriságát vizsgáltam. Az *AntConc* korpuszelemző programmal végzett szólistás keresés segítséget nyújtott a ragozott és ragozatlan alakban álló vonatkozó névmásos kifejezések kigyűjtéséhez. Az autentikus szöveg 46, míg a fordított szöveg 53 különböző vonatkozó névmásos kifejezést tartalmazott. A különbség oka főként a ragozott alakok eltérő száma volt: az *aki* névmás például az autentikus szövegben ötféle ragozott alakban fordult elő, míg a fordított szövegben hétféle alakban. Az adott névmást és annak ragozott alakjait nem együttesen, hanem külön-külön vizsgáltam a pontosabb eredmények érdekében. A vonatkozó mellékmondatok konkordanciaprogrammal végzett ellenőrzés utáni számadatait az alábbiakban a 3. táblázat mutatja.

¹ <https://translations.ted.com/Portal:Magyar>

3. táblázat

Vonatkozó mellékmondatok gyakorisága a korpuszban

	Vonatkozó mellékmondatok száma	Eltérés
Autentikus magyar átiratokban	308	
Fordított magyar feliratokban	403	+31%

Az eredmények alapján a fordított szövegek 31 százalékkal több vonatkozó mellékmondatot tartalmaznak. Ez a különbség eredhet abból, hogy a fordító megpróbál egyértelműsíteni, ezért a mondatokat kisebb szegmensekre bontja. Eredhet emellett abból is, hogy a forrásnyelvi szöveg tartalmát a fordító ilyen módon teszi könnyebben feldolgozhatóvá a célközönség számára. Természetesen az a lehetőség sem zárható ki, hogy maga az angol forrásnyelvi szöveg tartalmazott több mellékmondatot.

Az alárendelő mondatok fordított szövegekben való gyakori használatát egyes nyelvművelők nem tekintik összeegyeztethetőnek a szokásos nyelvhasználattal, mivel a magyart inkább „mellérendelő nyelvnek” tartják. A *Nyelvművelő kéziszótár* (Grétsy és Kemény 2005: 511) szerint azonban ez a megállapítás „nyelvhelyességi babonának” tekinthető. Az indoeurópai nyelvekkel összehasonlítva viszont „lényegesen gyakoribb összetett mondatainkban a mellérendelő viszony”. A 2. táblázat eredménye alapján a vizsgált alárendelő mondat típus száma a fordított feliratokban magasabb, ennek oka akár forrásnyelvi interferencia is lehet.

A kutatás következő részében arra kerestem a választ, hogy a fent említett 46, illetve 53 vonatkozó névmásos kifejezés közül vajon melyeket használják leggyakrabban az autentikus és a fordított szövegek. Az eredményeket a következő táblázatban összesítem. A táblázatból egyértelműen kiolvasható, hogy a leggyakrabban használt vonatkozó névmás mindkét alkorpuszban az *ami* és ragozott alakja, az *amit*.

A leggyakrabban használt vonatkozó névmások között az *amely* sehol sem jelenik meg.

4. táblázat

A leggyakoribb vonatkozó névmásos kifejezések

Autentikus magyar előadás átiratokban				Fordított magyar feliratokban			
1	<i>ami</i>	63	32%	1	<i>amit</i>	75	28%
2	<i>amikor</i>	35	18%	2	<i>amikor</i>	55	20%
3	<i>aki</i>	29	15%	3	<i>ami</i>	47	17%
4	<i>amit</i>	23	12%	4	<i>akik</i>	28	10,2%
5	<i>ahol</i>	22	11%	5	<i>ahogy</i>	26	9,6%
6	<i>akik</i>	15	7%	6	<i>ahol</i>	25	9,2%
7	<i>ahogy</i>	10	5%	7	<i>aki</i>	16	6%
Össz.		197	100%	Össz.		272	100%

Sőt, az *ami* és az *amit* használata annyira dominál a szövegekben, hogy kettejük együttes használata a leggyakrabban használt vonatkozó névmások majdnem 50 százalékát adja. Ezt az adatot leolvashatjuk az alábbi, 5. táblázat összegzéséből is.

A beszélt nyelvi előadásanyagok átirata a százalékos adatok alapján körülbelül ugyanolyan arányban használja az élő beszédre inkább jellemző *ami* névmást, mint az előadások írott fordítása. Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy az ismeretterjesztő előadások fordított feliratai megőrzik az élőnyelvi beszéd jellegzetességeit, legalábbis a vonatkozó névmások tekintetében.

A kutatás további részében azt is megvizsgálom, hogy az *ami* sztenderd vagy nem sztenderd használata jelenik-e meg a két szövegcsoporthoz.

A kutatás eredményei a vonatkozó névmások használatának egy másik érdekességére is rámutatnak. Észrevehető (lásd 4. táblázat), hogy ugyanazokat a vonatkozó névmásokat alkalmazza mindkét szövegcsoporthoz, csak egy kissé más sorrendben a százalékban kifejezett gyakoriság alapján.

5. táblázat

Az ami és az amit vonatkozó névmás előfordulási gyakorisága

Autentikus magyar előadás átiratokban				Fordított magyar feliratokban			
1	<i>ami</i>	63 db	32%	1	<i>amit</i>	75 db	28%
4	<i>amit</i>	23 db	12%	3	<i>ami</i>	47 db	17%
Össz.		86 db	44%	Össz.		122 db	45%

6. táblázat

Vonatkozó névmásos kifejezések autentikus és fordított szövegekben

Autentikus szövegek			Fordított szövegek		
1	<i>ami</i>		1	<i>amit</i>	
2	<i>amikor</i>		2	<i>amikor</i>	
3	<i>aki</i>		3	<i>ami</i>	
4	<i>amit</i>		4	<i>akik</i>	
5	<i>ahol</i>		5	<i>ahogy</i>	
6	<i>akik</i>		6	<i>ahol</i>	
7	<i>ahogy</i>		7	<i>aki</i>	

A 6. táblázat adatai azt igazolják, hogy az írott beszélnyelviség elemei jelennek meg a TED-feliratozásban. Az autentikus magyar nyelvű előadások ugyanazokat a vonatkozó névmásos kifejezéseket tartalmazzák leggyakrabban, mint a magyarra fordított, írott feliratok.

A kutatás következő részében a főnévi vonatkozó névmásos kifejezések használati gyakoriságát és „helyességét” vizsgáltam, azaz a sztenderd nyelvhasználathoz történő igazodást vagy az attól való eltérést. Az *amely* és *mely* névmást külön kezeltem, mivel valószínűsíthető volt, hogy a *mely* ritkábban fordul elő a szövegekben. A vonatkozó névmások általában *a*+kérdőszó alakúak (Nádasdy 2001), így a *mely* névmás atipikus formája a kisebb gyakorisági előfordulás felé mutat. Az *amelyik* névmást is külön kezeltem, mivel

Nádasdy (2001) szerint napjainkban az *ami/amely* pozícióharc mellett az *amelyik* névmás elterjedése *aki* helyett a másik jelentős nyelvi változás.

7. táblázat

Főnévi vonatkozó névmások autentikus magyar szövegekben

	Összes db	Sztenderd nyelv- használat	Nem sztenderd nyelvhasználat	Nem sztenderd nyelvhasználat (%)
<i>aki</i> +	55	55	0	0 %
<i>ami</i> +	120	41	79	66%
<i>amely</i> +	14	14	0	0%
<i>mely</i> +	4	4	0	0%
<i>amelyik</i> +	4	3	1	25%

A 7. táblázat az autentikus magyar szövegekben előforduló főnévi vonatkozó névmások kifejezések használati gyakoriságát mutatja. A + jel arra utal, hogy az adott névmás ragozott alakjait is figyelembe vettem az adatok kigyűjtésekor. Az *aki* személyre utaló névmás jelentős számban szerepelt a szövegekben, és az előadók mindenhol a sztenderd nyelvhasználatnak megfelelően alkalmazták. Személyátsugárzásos használatra tehát nem volt példa, a beszélők személytelen dolgokra vagy intézményekre való utaláskor nem használták *ami/amely* helyett.

Ugyancsak megfelelően használta minden előadó a *mely* névmást, bár használati gyakorisága elenyésző volt. A *mely* az élőbeszédhez hasonlító feliratokban már alig jelenik meg, ami utalhat arra, hogy ebben a szövegtípusban már nem rendszeres a használata. Aki viszont mégis használja, tudatában van a szokásos használatával.

Az *ami* és az *amely* használatában releváns különbség mutatkozik, mivel az *ami* előfordulási gyakorisága nyolcszor nagyobb, mint az *amely* névmásé. Ha a sztenderd nyelvhasználatot nézzük, akkor az *amely* használata szinte mindenhol megfelel a nor-

máknak. A *mely* névmáshoz hasonlóan ebben az esetben is megállapíthatjuk, hogy aki az *amely* névmást egyáltalán alkalmazza, tudatában is van a „helyes” használatának.

Az *ami* alkalmazását illetően a művelt társadalmi rétegbe tartozó előadók már 66 százalékban eltértek a sztenderd nyelvhasználattól. A főnévre történő visszautalásoknál is *ami*-t használtak, ahogyan az alábbi példák is mutatják:

- (1) „[...] egy értékrend a mai világban, ami szerintem alternatívát jelenthet”
- (2) „[...] 66%-át teszi ki a pletyka, ami azért nem rágalom”
- (3) „[...] Az első tagolt beszéd, ami minden emberi közösséget jellemez”
- (4) „[...] és a gazdasági tevékenység, amit eddig folytattam”

Ez is bizonyítja, hogy a művelt beszédben az *ami* használata már jelentős mértékben átvette az *amely* funkcióit. A magyarul beszélő előadók, akik jellemzően egyetemi végzettséggel rendelkező szakemberek, kutatók és oktatók, már 66 százalékban az *amely* szerepébe bújtatják az *ami* névmást.

Az *amelyik* névmást alig használták a beszélők, ráadásul a négy előfordulásból egyszer (lásd 6. példa) nem a sztenderd használatnak megfelelően.

- (5) „[...] pirossal van az a nyúlványa, amelyikkel gátol”
- (6) „Kell ehhez egy ún. superpolip, amelyik minden medence felett állva”

További kutatás szükséges ahhoz, hogy az *amelyik* szó használatát a magyar nyelvben jobban leírassuk. Jelenleg az állapítható meg, hogy élőbeszédben nem gyakran használatos, és használati szokásaival sincsenek tisztában a beszélők. Nádasdy Ádám (2001) szerint viszont az *amelyik* épphogy egyre inkább terjed a magyar nyelvben. Idézi az 1961-es akadémiai nyelvtant, amely az *amelyik* névmás beszélt nyelvben való elburjánzásától tart. Ezt a feltételezést a jelen kutatás eredményei nem tudják alátámasztani. Nádasdy szerint az *amelyik* elterjedése a magyar nyelv rendszerének átalakulásához vezethet:

[...] ugyanis e névmás érzéketlen a személy/nemszemély különbségre. (*A betegség, amelyik...*; *A nővér, amelyik...*) Az *ami/amely* pozícióharc ezt nem érinti, hiszen az a nemszemély kategórián belül zajlik. Az *amelyik* viszont a hagyományos kétkategóriás rendszer helyett – mely például a franciával (*qui/que*) vagy az angollal (*who/which*) analóg – olyan egykategóriás rendszer felé mutat, mint az olasz (*che*), a német (*der/die/das*) vagy az orosz (*kotóryj*).

A jelen tanulmányban bemutatott korpuszalapú kutatás adatai szerint ez a rendszerszintű változás egyelőre még nem történt meg a magyar nyelvben. A fordított magyar szövegekben a főnévi vonatkozó névmásos kifejezések használati gyakorisága (8. táblázat) csak az *ami* és *amely* esetén mutat eltérést az autentikus szövegeknél kapott eredményekhez képest.

8. táblázat

Főnévi vonatkozó névmások fordított magyar szövegekben

	Összes db	Sztenderd nyelvhasználat	Nem sztenderd nyelvhasználat	Nem sztenderd nyelvhasználat (%)
<i>aki</i> +	52	51	1	2%
<i>ami</i> +	160	75	85	53%
<i>amely</i> +	29	29	0	0%
<i>mely</i> +	7	7	0	0%
<i>amelyik</i> +	2	0	2	100%

Ennek egyik oka lehet a vonatkozó mellékmondatok fordított szövegekben megmutatkozó nagyobb gyakorisága.

Az *aki* gyakorisága és használati jellemzői megegyeznek az autentikus szövegek vizsgálatakor kapott eredményekkel. Egyetlen példát találunk a személyátruházásra. A *Magyar nyelvhasználati szótár* (Balázs és Zimányi 2007: 247) szerint: „Újabb fejlemény

az *aki* névmás olyan használata, amikor személyekből álló csoportokra vonatkoztatják”. Erre a használatra egyetlen előfordulást ad a vizsgált korpusz:

- (7) „Csak néhány példa azokból a cégekből, akik vásárolnak a műanyagunkból.”

A *mely* és *amely* használatát illetően itt is megállapíthatjuk, hogy aki alkalmazza, ismeri is a szokásos használatot. Az egyetlen különbség a gyakoriságban figyelhető meg: kétszer több ezen névmások előfordulása a fordított szövegekben. Az írott beszélnyelvi szöveg tehát még próbálja megőrizni az *(a)mely* használatát mint a beszélt nyelvvel szembeni saját jellegzetességet, de az *ami* névmáshoz viszonyított aránya, amely jelen adatok szerint a használati gyakoriság egy ötöde, jóval alacsonyabb.

A vonatkozó mellékmondatok számának növekedését a fordított szövegben az *ami* gyakoribb használata is mutatja. A vizsgált korpuszban az *ami* használatának 30 százalékos növekedése figyelhető meg a fordított szövegekben (160 db) az autentikus magyar szövegekhez képest (120 db). A nem sztenderd használat 53 százalék, azaz az *amely* helyett az írott beszélt nyelv is már jelentős mértékben az *ami* névmást használja.

Az *amelyik* használata a fordított szövegekben sem jelentős, ráadásul ezek is eltérnek a sztenderd használatától. A két előforduló példa a következő:

- (8) „[...] egyfajta kiterjedt, globális, megosztott főkönyv, amelyik sok millió számítógépen fut egyszerre”
 (9) „[...] ha egy olyan levél érkezik, amelyik így kezdődik”

Az *amelyik* használata az adatok alapján a vizsgált korpuszra nem jellemző. Az autentikus (A) és a fordított (F) szövegekben előforduló főnévi vonatkozó névmásos kifejezések használati gyakorlatiságát a következő összesített táblázat mutatja.

Az eredmények nem mutatnak jelentős különbséget a főnévi vonatkozó névmásos kifejezések sztenderd vagy nem sztenderd százalékos előfordulásában az autentikus és a fordított, a beszélt és az írott nyelvben.

9. táblázat

Főnévi vonatkozó névmások autentikus (A) és fordított (F) magyar szövegekben

	Főnévi vonatkozó névmások									
	aki+		ami+		amely+		mely+		amelyik+	
	A	F	A	F	A	F	A	F	A	F
Összes	55	52	120	160	14	29	4	7	4	2
Sztenderd	55	51	41	75	14	29	4	7	3	0
Nem sztenderd	0	1	79	85	0	0	0	0	1	2
Nem sztenderd %	0%	2%	66%	53%	0%	0%	0%	0%	25%	100%

É. Kiss Katalin (2003: 99) szerint már „nem érezzük, hogy az *ami*, *amely* és *amelyik* azonos vagy különböző kategóriájú-e [...]. A vonatkozó névmások közötti különbségek elhomályosulása arra utal, hogy a vonatkozó névmási rendszer egyszerűsödőben van”. A jelen kutatás eredményei is ezt támasztják alá.

8. Összefoglalás

A kutatás eredményei igazolták a kutatási kérdések alapján megfogalmazott hipotéziseket. Kimutatható volt, hogy a fordított szövegek több vonatkozó mellékmondatot tartalmaznak, mint az autentikus magyar nyelvű szövegek. Az alárendelő mellékmondatok nagyobb számát valószínűleg a fordítás folyamatában bekövetkezett fordítói döntések idézték elő, azaz az egyértelműsítésre és a könnyebb feldolgozhatóságra való törekvés. Habár a számbeli eltérést a forrásnyelvi szövegek felépítése is befolyásolhatta, korábbi kutatások (Klaudy 2017) a fordított szövegekre jellemző lehetséges sajátosságként említik az összetett mondatok gyakori használatát. A jelen kutatás eredményei is ezt a megállapítást támasztják alá.

Az autentikus magyar nyelvű előadások és a magyarra fordított angol nyelvű előadások hasonlóan alkalmazták a vonatkozó névmások kifejezéseket. Ennek háttérében egyrésről a célnyelvi normának megfelelő szövegszerkesztés igénye állhat, azaz a for-

dított szöveg az autentikus magyar nyelvű szövegekhez alkalmazkodik. Másrésről ez a hasonlóság már szövegtípusra jellemző sajátosság is lehet, mivel az ismeretterjesztő előadások feliratai átvették a beszélt nyelv sztenderd változatára jellemző szóbeli sajátosságokat. Ezek a feliratok az írott beszélt nyelviség jegyeit hordozzák, azaz mind a beszédre, mind az írásra jellemző sajátosságokkal rendelkeznek. A beszélt nyelvre utal az *ami* névmás jelentős nem sztenderd használata, viszont az írott nyelvre utal az *(a)mely* gyakoribb megjelenése. Míg korábbi fordítástudományi kutatások (Klaudy 2017, Bánhegyi 2012) a magyarra fordított szövegek nyelvhelyességi normától való eltérésére mint helytelen használatra hívták fel a figyelmet, a jelen kutatás adatai azt mutatják, hogy a magyarra fordított TED-feliratokban maga az írott beszélt nyelviség, a sztenderd magyar nyelvváltozattól való eltérés jelentkezik normaként.

A fordítástudomány számára érdekes kutatási irány lehet más nyelvi változók vizsgálata is. Schirm Anita (2005: 93–99) a magyar nyelv jelenlegi állapotáról írt cikkében felsorol például az írott beszélt nyelvben megjelenő szóbeliségre utaló más jegyeket is. Kutatási terület lehet a *-ban/ben* toldalék átalakulása *-ba/be* formává, a *határozó+hogy* kötőszavas (*valószínűleg, hogy; remélhetőleg, hogy*) szerkezetek elterjedése vagy a leggyakrabban használt szófajok vizsgálata.

A nyelv dinamikus változását társadalmi, technikai és gazdasági folyamatok eredményezik. A digitális forradalom korszakában az internet és a telekommunikációs eszközök szinte globális elterjedése és használata hatással van a társadalom és a nyelv alakulására egyaránt. A digitalizáció megváltoztathatja a nyelvhasználatot, és átalakíthatja a fennálló nyelvváltozatok presztízsszisztemét. A jelen kutatás eredményei arra a tendenciára hívják fel a figyelmet, hogy az eddigi beszélt és írott nyelv közötti dichotómia inkább egy skála két végpontjára utal, mivel a beszélt nyelvi normák már az írott regiszterre is jellemzők bizonyos szövegtípusokban.

Az anyanyelvoktatásban, a fordításoktatásban és a lektorképzésben is tudatosítani szükséges a nyelv dinamikus jellegét. A hallgatóknak a későbbi munkájuk megfelelő elvégzéséhez meg kell ismerniük a nyelvben létező különböző nyelvváltozatokat, és szövegtípustól, szituációtól függően képesnek kell lenniük eldönteni, melyik nyelvváltozat

használata a megfelelő. A jelen kutatás eredményei az audiovizuális fordítás és feliratozás oktatása során nyújthatnak támpontot a fordítói döntések meghozatalához. A TED-előadások feliratozása során az írott beszélt nyelviség tűnik a normának, így az ehhez tartozó stílusjegyek használatához érdemes igazodni a feliratozóknak.

Irodalom

- Assis Rosa, A. 2001. Features of oral and written communication in subtitling. In: Gambier Y., Gottlieb, H. (eds) *(Multi)Media translation: Concepts, Practices and Research*. (Benjamins Translation Library). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 213–222. <https://doi.org/10.1075/btl.34.26ass>
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies: An Overview and Some Suggestions for Future Research. *Target* Vol. 7. No. 2. 223–243. <https://doi.org/10.1075/target.7.2.03bak>
- Baker, M., Olohan, M. 2000. Reporting *that* in translated English. Evidence for subconscious processes of explicitation? *Across Languages and Cultures* Vol. 1. No. 2. 141–158. <https://doi.org/10.1556/Acr.1.2000.2.1>
- Balázs G., Bódi Z. (szerk.) 2005. *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok*. Budapest: Gondolat–INFONIA.
- Balázs G., Zimányi Á. (szerk.) 2007. *Magyar nyelvhasználati szótár*. Celldömölk: Paus–Westermann.
- Bánhegyi M. 2012. Néhány gondolat a fordítói és lektori munkáról a magyar vonatkozó névmások használatának jelenkori változása és a nyelvhelyesség tükrében. In: Pintér, T., Pödör D., P. Márkus K. (szerk.) *Szavak pásztora. Írások Magay Tamás tiszteletére*. Szeged: Grimm Kiadó. 287–293.
- Bartsch, R. 1987. *Norms of Language: Theoretical and Practical Aspects*. London/New York: Longman.

-
- Bódi Z. 2004. *A világháló nyelve. Internetezők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- É. Kiss K. (szerk.) 2014. *A magyar generatív történeti mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss K., Siptár P., Kiefer F. 2003. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Grétsy L., Kemény G. (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kéziszótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Heltai P. 2004. A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám.
- Kálmán L. 2011. Ami és amely. *Nyelv és Tudomány*. 2011. január 26.
- Kálmán L. (szerk.) 2001. *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I*. Budapest: MTA–ELTE Elméleti nyelvészet szakcsoport.
- Kiefer F. (szerk.) 2006. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss J. 1996. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy K. 2017. Eredeti magyar szakszöveg vs fordított magyar szakszöveg. Elhangzott: MANYE-MANYSI Konferencia. *Magyar szaknyelvek a Kárpát-medencében*. Nemzetközi magyar szaknyelvi konferencia. 2017. január 18–20. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Labov, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Oxford: Blackwell.
- Molnár M. 2014. A nyelvi norma a magyar nyelvtudományban. *Hungarológiai évkönyv* 15. évf. 1. szám. 41–54.
- Nádasdy Á. 2001. A burjánzó vonatkozó. *Magyar Narancs* 28. szám. 41.
- Nádasdy Á. 2010. Búcsú a nyelvhelyességtől. *Élet és Irodalom* 54. évf. 32. szám. 1–4.

- Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataky É., Szegh H., Török G., Zolczer P. 2016. Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannónia Korpusz. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 5–26.
- Robin E., Szegh H. 2018. A Pannónia Korpusz audiovizuális alkorpusza. In: Dróth J. (szerk.) *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és az oktatás különböző szintjein*. Budapest: KGRE, L'Harmattan Kiadó. 93–110.
- Schirm A. 2005. Jelentés a mai magyar nyelvről – 2005. In: Balázs G. (szerk.). *Jelentés a magyar nyelvről 2000–2005*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 83–116.
- Szepes Gy. 1986. *Nyelvi babonák*. Budapest: Gondolat.
- Tolcsvai Nagy G. 1998. *A nyelvi norma*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Veszelszki Á. 2012. A digilektus beszélt nyelvi jellemzői. In: Bárdosi V. (szerk.). *Tanulmányok. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Asteriskos 1. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar doktori iskolák tanulmányai*. Budapest: ELTE BTK. 399–417.

Források

Autentikus magyar nyelvű TED-feliratok

- Balogh T. 2016. Az improvizáció stratégiája. TEDxDanubia. <http://www.tedxdanubia.com/videos/az-improvizacio-strategiaja-balogh-tamas-a-zenerol-tamas-balogh-tedxdanubia-2016>
- Baritz S. 2010. Nézőpont, Változás. TEDxDanubia. <http://www.tedxdanubia.com/videos/nezopont-valtozas:-baritz-sarolta-laura-at-tedxdanubia-2010>
- Freund T. 2011. Agyhullámok és kreativitás. TEDxDanubia. <http://www.tedxdanubia.com/videos/tedxdanubia-2011-freund-tamas-agyhullamok-es-kreativitas>

-
- Gyurkó S. 2013. Luke, én vagyok az apád. TEDxDanubia. <http://www.tedxdanubia.com/videos/luke-en-vagyok-az-apad:-gyurko-szilvia-at-tedxdanubia-2013>
- Hankiss E. 2011. Életstratégiák a bizonytalanság korában. TEDxDanubia. <http://www.tedxdanubia.com/videos/tedxdanubia-2011-hankiss-elemer--eletstrategiak-a-bizonytalansag-koraban>
- Joós A. 2015. A tanári pálya márpedig menő. TEDxDanubia. <http://www.tedxdanubia.com/videos/a-tanari-palya-marpedig-meno-andrea-joos-tedxdanubia>
- Mányai R. 2017. A tárgy-kultúra robbanás. TEDxDanubia. <https://www.youtube.com/watch?v=A9w-jcJ8GZk>
- Nemes O. 2014. Mit kezdjünk a fiatalokkal? TEDxDanubia. <http://www.tedxdanubia.com/videos/mit-kezdjunk-a-fiatalokkal:-nemes-orsolya-at-tedxdanubia-2014>
- Szentesi É. 2016. Visszaút a rák halálos ítéletéből. TEDxDanubia. <http://www.tedxdanubia.com/videos?performer=2824>
- Szvetelszky Á. 2011. A pletyka tudománya és művészete. TEDxDanubia. <http://www.tedxdanubia.com/videos/tedxdanubia-2011-szvetelszky-zsuzsa-a-pletyka-tudomanya-es-muveszete>

Fordított magyar nyelvű TED-feliratok

- Ariely, D. 2012. Mitől szeretjük a munkánkat? TEDxRiodelaPlata. https://www.ted.com/talks/dan_ariely_what_makes_us_feel_good_about_our_work?language=hu
- Biddle, M. 2011. A műanyagot is újrahasznosíthatjuk! TEDGlobal. https://www.ted.com/talks/mike_biddle?language=hu
- Evans, Ph. 2013. Hogyan alakítják át az adatok az üzletet. TED@BCG. https://www.ted.com/talks/philip_evans_how_data_will_transform_business/up-next?language=-hu

- Goldstein, D. 2011. A jelenbeli és jövőbeli énünk csatája. TEDSalon NY. https://www.ted.com/talks/daniel_goldstein_the_battle_between_your_present_and_future_self/transcript?language=hu
- Jones, V. 2010. A műanyag okozta gazdasági igazságtalanság. TEDxGreatPacificGarbage-Patch. https://www.ted.com/talks/van_jones_the_economic_injustice_of_plastic_up-next?language=hu
- Kemp-Robertson, P. 2013. Bitcoin. Verejték és Tide. A márkázott valuták jövője. TEDGlobal. https://www.ted.com/talks/paul_kemp_robertson_bitcoin_sweat_tide_meet_the_future_of_branded_currency/up-next?language=hu
- Sandel, M. 2013. Miért ne bízzuk a piacra a társadalmi életet. TEDGlobal. https://www.ted.com/talks/michael_sandel_why_we_shouldn_t_trust_markets_with_our_civic_life/up-next?language=hu
- Shields, A. 2015. Hogyan keressük az élet nyomait idegen bolygókon? TED2015. https://www.ted.com/talks/aomawa_shields_how_we_ll_find_life_on_other_planets/up-next?language=hu
- Tapscott, D. 2016. Hogy alakítja át a blokklánc a pénz és az üzleti világot. TEDSummit. https://www.ted.com/talks/don_tapscott_how_the_blockchain_is_changing_money_and_business/up-next?language=hu
- Veitch, J. 2015. Ez történik, mikor válaszolunk egy spam emailre! TEDGlobal>Geneva. https://www.ted.com/talks/james_veitch_this_is_what_happens_when_you_reply_to_spam_email/up-next?language=hu